

Розділ VI

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

Жиленкова І.М. Зовнішня торгівля України в контексті інтересів промислового й аграрного капіталу Російської імперії (1890-ті рр. — 1914 р.): монографія / Ірина Жиленкова; відп. ред. член-кореспондент НАН України В.М. Даниленко. — К., 2016. — 668 с.

Лібералізація зовнішньоекономічних відносин в Україні після розпаду Радянського Союзу обумовила активізацію уваги до експортно-імпортних операцій, як на науково-теоретичному, так і практичному рівнях. Зважаючи на постійну зміну нормативно-законодавчої бази, яка врегулює цю сферу суспільних відносин, уніфікацію та глобалізацію міжнародної торгівлі, появу її нових форм, пов'язаних із розвитком інформаційних технологій, сучасний стан речей вимагає не лише вивчення практики провідних країн світу, а й фахове дослідження вітчизняного історичного досвіду у цій царині. Саме таке завдання поставила авторка рецензованої монографії, що визначає її наукову новизну та суспільно-економічну актуальність.

Вибір Україною євроінтеграційного політичного курсу формує потребу у високопрофесійних та кваліфікованих наукових оцінках можливих ризиків від запровадження вільного економічного простору, історичного переосмислення досвіду практики регулювання зовнішньоторговельних відносин, зокрема, кінця XIX — початку XX ст. в Україні (с. 6).

Протягом останніх років з'явилась значна кількість спеціалізованих дисертаційних та монографічних досліджень на «зовнішньоторговельну» тематику вказаного періоду (наприклад, П. Марциновського¹, О. Пилипенка², О. Реєнта та О. Сердюка³, В. Степаненко⁴ тощо). Принциповою відмінністю монографії І. Жиленкової є те, що у ній зовнішня торгівля України кінця

XIX — початку XX ст. вперше розглядається з погляду інтересів промислового й аграрного капіталу Російської імперії. При цьому поза увагою не залишилися й такі аспекти, як місце і роль українських земель у загальній структурі експортно-імпорتنих відносин, залежність особливостей державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності від місцевої господарської специфіки та пріоритетів регіональних підприємницьких кіл, тощо. Подібне тематичне спрямування визначає наукову новизну праці та формує її практично-прикладне значення, адже окремі положення і результати монографії І. Жиленкової можуть бути використані для створення узагальнюючих праць з історії України, відповідних методичних посібників і навчального забезпечення; при проведенні експертно-аналітичної роботи; під час оптимізації діяльності державних органів влади, у ході теоретичної розробки економічних концепцій розвитку; загальної актуалізації значення історії України.

У першому розділі — «Історіографія, джерела та методологія дослідження» — дослідниця здійснила фаховий аналіз стану та ключових напрямів наукової розробки проблеми, комплексно охарактеризувала рівень і повноту джерельного забезпечення, розробила авторську теоретико-методологічну модель вивчення особливостей зовнішньої торгівлі України в контексті інтересів промислового й аграрного капіталу Російської імперії. Характерно, що у роботі не лише запропоновано, відповідно до усталених підходів, поділ наукової літератури на три хронологічні групи (дорадянського, радянського та сучасного періодів), а й на тематичні підгрупи (р. 1.1). Для прикладу, сукупність використаних робіт дореволюційного періоду (кінець XIX ст. — 1917 р.) включає: 1) загальнотеоретичні праці (М. Вебера, Р. Гільфердінга, В. Зомбарта, К. Каутського, Р. Майо-Сміта); 2) фонові та універсальні (М. Бунге, С. Вітте, В. Гурка, В. Косинського, В. Постнікова, О. Фінна-Єнотаєвського); 3) спеціалізовані з «митної» проблематики (В. Денисова, М. Довнар-Запольського, В. Касперова, К. Лодиженського, Д. Менделєєва, Я. Новікова, М. Соболева); 4) «промислового» спрямування (М. Авдакова, Г. Вольтке, К. Загорського); 5) «фінансового» (В. Ашика, І. Бліоха, М. Герценштейна, К. Лейтеса, П. Мігуліна); 6) «сільськогосподарського» (О. Билимовича, А. Бориневича, М. Кострова, А. Кулижного, П. Ляценка, С. Остапенка, О. Радцига, Г. Сазонова, О. Челінцева та ін.) (с. 14–42). Про ґрунтовність підходу до аналізу історіографії свідчить й виокремлення поодиноких у кількісному, однак не менш важливих у якісному відношенні, робіт періоду Української національно-демократичної революції 1917–1921 рр. (с. 43–46).

Характеристика джерельної бази побудована на класифікації використаних матеріалів за видовим принципом та спеціальними класифікаційними ознаками (офіційні актові та діловодні документи, статистично-довідкові та звітні матеріали, газетно-журнальна публіцистика, мемуари і спогади, епістолярій) (р. 1.2), а запропонований теоретико-методологічний інструмен-

тарій включив загальноприйняті принципи і методи всебічного системного пізнання історичних подій, фактів та явищ, які сприяли зменшенню ризиків щодо можливих суб'єктивних оцінок, забезпечуючи відносно високу науково аргументовану достовірність результатів дослідження (р. 1.3).

Другий розділ монографії — «Економічна політика Російської імперії в умовах формування світового ринку», хоч і має загальний характер, однак є логічним початком на шляху до розкриття заявленої зовнішньоторговельної проблематики. На наш погляд, саме з'ясування впливу світового ринку на розподіл праці у розвинутих країнах світу (р. 2.1), розкриття ринково-капіталістичних особливостей промислового розвитку України у пореформену добу (р. 2.2), характеристика системи протекціонізму в зовнішньоекономічній політиці Російської імперії (р. 2.3), аналіз податкової й тарифної політики уряду та органів місцевого самоврядування (р. 2.4), сприяло формуванню авторського бачення цілісної картини впливу ключових (світова ринкова кон'юнктура, державний протекціонізм) та менш масштабних факторів (наприклад, інтереси губернських та повітових земств України) на експортно-імпорتنі відносини українських губерній кінця XIX — початку XX ст.

Відштовхуючись від очевидного положення про те, що основу зовнішньої торгівлі України у вказаний період формувала продукція сільського господарства, І. Жиленкова не лише висвітлила динаміку і особливості розвитку цієї галузі економіки в контексті пристосування до потреб світового ринку та інтересів великого землеволодіння, а й визначила ступінь і специфіку впливу урядової політики та зовнішньоторговельних агрокультурних заходів земств і кооперативів (р. 3). Про об'єктивність та виваженість поглядів авторки свідчить, серед іншого, й те, що їй вдалося відійти від поширених в історіографії оцінок винятково позитивного значення вивозу на зовнішній ринок продукції землеробства у великих обсягах. «Нарощування виробництва зернових призводило до одностороннього розвитку сільського господарства й мало негативні наслідки для тваринництва» — справедливо констатується у монографії (с. 295–296).

Важливу роль для виконання поставлених завдань має четвертий розділ дослідження: «Зовнішньоторгові інтереси промислового й аграрного капіталу України», в якому фахово доведено, що:

– незважаючи на підпорядкування експортно-імпоротної політики промислового капіталу потребам економічного розвитку, результати відповідної діяльності виявилися незначними: продукція ключових галузей була мало конкурентною на європейських ринках (с. 431);

– аграрний капітал України, володіючи величезними земельними площами і необхідними для переробки сільськогосподарської сировини засобами, посідав досить надійні позиції на світовому продовольчому ринку, однак низький рівень організації зовнішньої торгівлі, слабкість транспортно-

промислової інфраструктури, бюрократичні проблеми обмежували прибутки та потенціал, як рядових сільських виробників, так і великих експортерів аграрної продукції (с. 458);

– українське селянство перебувало у гіршому становищі, порівняно із представниками промислово-аграрного капіталу, адже його пристосування до товарно-грошових відносин здійснювалося без належної урядової підтримки, в умовах обмеженості ресурсів та залежності від інтересів посередників (с. 483–484).

Новаторським, порівняно із подібними працями, є заключний розділ монографії, присвячений аналізу впливу громадськості України на експортно-імпорتنу політику російського уряду і підприємницьких організацій (р. 5), в якому на основі опрацювання різнопланової та об'ємної джерельної бази, на прикладі російсько-німецьких торгових угод (1894, 1904 рр.), аргументовано доведено дієвість відповідних зусиль представників земських установ, кооперативних організацій, різноманітних економічних об'єднань. Втім, варто погодитися із твердженням про те, що наслідком їх роботи стало лише створення певних передумов для більш ефективного регулювання експортно-імпорتنих операцій, поступового відходу уряду Російської імперії від традиційного промислового протекціонізму (с. 543).

Наочним підтвердженням основоположних висновків та ключових тез слугують численні таблиці (всього 70 таблиць), в яких репрезентовано статистичну інформацію отриману із джерел, здійснено авторський аналіз, проведено складні математичні розрахунки, визначено відсоткові співвідношення та ін. Дійсно, саме застосування уніфікованої оптимальної методики обробки і аналізу кількісних даних, особливо з огляду на тематичне спрямування дослідження, стало важливою умовою для виконання поставлених завдань, а числові методи сприяли отриманню якісно нової інформації, дозволили встановити абсолютну та відносну міру конкретних рис і якостей зовнішньоторговельної діяльності України в контексті інтересів промислово-аграрного капіталу Російської імперії (с. 112).

Загальні висновки монографії (с. 544–557) цілком відображають результати проведеної науково-пошукової та аналітичної роботи, демонструють досягнення поставленої мети. Застосування комплексного підходу до вивчення тенденцій розвитку зовнішньої торгівлі України кінця XIX — початку XX ст. дозволило довести, що її структурне функціонування виходило за рамки суто протекціоністської стратегії царського уряду щодо підвищення прибутковості, оскільки охоплювало не лише інтереси промислово-аграрного капіталу, а й було змушене реагувати на пріоритети громадськості.

Підсумком проведеного науково-зваженого дослідження став об'єктивний по відношенню до тогочасної дійсності висновок: «період 1890-х рр. — 1914 р. відзначений наявністю цілого комплексу чинників в розвитку зовнішньої торгівлі, включаючи як традиційні: географічне положення,

наявність багатих природних ресурсів, державна політика; так і нові: активізація підприємницької ініціативи, поточна кон'юнктура світового ринку, поява і поширення нових видів транспортного сполучення (перш, за все, залізничного), посилення експортно-імпортного впливу різноманітних громадських організацій та промислово-аграрного капіталу доби модернізації» (с. 556).

Насамкінець зауважимо, що досягнення поставленої мети визначило не лише насиченість монографії фактологічним та теоретичним матеріалом, а й її суттєвий об'єм — основний текст роботи складає 557 сторінок. З огляду на це, доцільною була б наявність не лише іменного (с. 656–667), а й географічного покажчика.

Монографія І. Жиленкової «Зовнішня торгівля України в контексті інтересів промислового й аграрного капіталу Російської імперії (1890-ті рр. — 1914 р.)» формує суттєвий внесок у вивчення вітчизняною історичною наукою проблем економічного розвитку України кінця ХІХ — початку ХХ ст., у першу чергу, особливостей зовнішньої торгівлі цього періоду та є високопрофесійним фаховим виданням, що стане у нагоді як профільним дослідникам минулого, так і експертам-практикам, студентам, викладачам вищих навчальних закладів та усім тим, хто має інтерес до цієї актуальної та важливої проблеми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

¹Марциновский П.Н. Крым в международной торговле (1865–1914 гг.): дис. ... канд. ист. наук. — Симферополь, 1997. — 192 с.

²Пилипенко О.Є. Зовнішньоекономічні зв'язки українських земель у складі Російської імперії (1861–1914 рр.): Монографія. — К.: АМУ, 2008. — 280 с.

³Решет О.П., Сердюк О.В. Сільське господарство України і світовий продовольчий ринок (1861–1914 рр.) / НАН України. Інститут історії України. — К.: Ін-т історії України, 2011. — 365 с.

⁴Степаненко В.В. Північне Причорномор'я у системі зовнішньоторговельних зв'язків Російської імперії (90-і рр. ХІХ ст. — 1914 р.): дис. ... канд. іст. наук. — Миколаїв, 2006. — 261 с.

*І.А. Коляда
(м. Київ)*